

Kronika obce

Zlaté Moravce

Od najstarších čias, do roku
1918.

Zapísal: **Teodor Kunst**
Grafická úprava: **Bohumila Kunstová**

Pôvod obce

1. Doba predhistorická.

Pôvod Zlatých Moraviec treba hľadať v dobách predhistorických. Nasvedčujú tomu nálezy z mladšej doby kamennej, nájdené pri náhodnom kopaní v rokoch 1945-1947 na južnej hranici okresného parku v Zlatých Moravciach.

Tu boli nájdené zreteľné úlomky hlinených nádob, ručne zdobené, z neolitu, ako aj niekoľko obytných jám o priemere 2.5 – 3 m, s 50 - 75 cm hrubou vrstvou čiernej, opálenej hliny, s hojnými úlomkami nádob a pozostatkami kostí.

Miesto nálezov je na 50 – 100 m na západ od najjužnejšej obytnej budovy novej Strednej školy, ktorá sa tu stavala roku 1948.

Dejiny Zlatých Moraviec treba vložiť do celkového rámca Požitavia a Tekova, ktoré územie bolo už v predhistorickej dobe huste osídlené, o čom svedčia nálezy najmladších kultúr v obciach Topľčianky, Hostie, Choča, Chyzerovce, Tesáry, Vieska, Volkovce, Verešnár a laténske nálezy v chotári obce Psáry.

Keltovia

Podľa všeobecných dejín sa dá predpokladať, že toto územie v II. tisícročí pr. Kr. opanovali Keltovia.

Určitejšie zprávy o tunajšom osídlení možno už zistiť zo zápiskov rímskych kronikárov Straba, Plinia a Tacita, ktorí pozali už územie na ľadovom brehu Dunaja a tvrdia, že ho od I. storočia pr. Kr. až do II. storočia obývajú Kvádovia, Ozovia a Kotini. Kvádovia boli usadení od Požitavia na západ, Kotini na hornom Pohroní a Ozovia pri Hrone a Žitave.

V tom čase vznikali tu už barbarskými kmeňmi vytvorené hradištia na Pohroní, prípadne aj v tunajšom okrese, vo Verešvári.

Kvádov tu však nachádzame až do IV. storočia a zdá sa, že Ozovia a Kotini boli ich poplatníkmi.

Rímske légie

Zároveň však toto územie podliehalo aj vplyvu Rímskeho imperia, ktoré v II. storočí malo na Pohroní, asi v Psároch a v Tekove svoju Legio fulminatrix, ktorú viedol osobne cisár Marcus Aurelius Antonius v rokoch 172 – 174.

Tento tu napísal prvú knihu svojich Rozjímaní a odtiaľto porazil odbojných Jazygov, ktorí obývali územie za Ipľom roku 172 a Kvádov v nitrianskej doline roku 174.

Kvádovia

Zdá sa, že Kvádovia tu mali silné postavenie a ohrožovali predsunuté hranice Rímskej ríše, lebo cisár Comodus radšej snimi uzavrel mier koncom II. storočia, než by sa bol pustil do neistej vojny. Konečnú porážku utrpeli Kvádovia od cisára Konštantína roku 358 a tým asi na tomto území aj pomaly zanikli.

Hunovia

Hunovia tu boli asi v rokoch 375 – 453 a hmlisté dejiny nasvedčujú tomu, že sa tu na miesto Kvádov vytvoril pod záštitou Hunov akýsi štátny útvar Rugov, Rugia, ktorý zničil roku 487. Odoaker. V V. storočí nachádzame tu Langobardov, avšak len na krátky čas. Ich kniežaťom bol Tato.

Avari

Avarili tu sídlili do VI. storočia a zdá sa, že boli vytisnutí Slovanmi. Toľkoto stačí o barbarských národoch, ktoré sa tu do VI. storočia pohybovaly, ale ako sa zdá, netvorily sústavné či trvalé osídlenie tunajšieho územia.

Slovania

Príchod Slovanov nie je doteraz náležite vyjasnený. Zdá sa, že niektoré slovanské kmene bývaly už aj prv na ľavom brehu Dunaja a z týchto kmeňov spomínajú sa najmä Budini, ktorí sa ako sa zdá usadili na územie okolo Karpat. Prítomnosť Slovanov na tomto území možno určitejšie predpokladať z ich bojov proti Avarom, ktoré už roku 623 viedol Samo, ktorého moc podľa Fredegara siahala až k Tatrám. Ako knieža slovanskej ríše panoval tu Samo asi do roku 662/Palacký/. Zdá sa, že Slovanov opanovali neskôr Frankovia, ktorí vtrhli do Samovej ríše, porazili zbytky Avarov a terajšie Západné Slovensko až po Hron pripojili k pasovskému biskupstvu.

Veľkomoravská ríša

Dejiny sú tu potom do IX. storočia skoro neznáme. Na našom území v tom čase vzniká samostatný slovanský štátny útvar, Veľkomoravská ríša, odkiaľ sa šíri slovanská kultúra a kresťanstvo aj k nám, čo možno predpokladať aj z blízkosti Nitry, kde bol už 836 postavený kresťanský chrám. Tu sa môžu naše dejiny stotožniť s dejinami Veľkomoravskej ríše, ktorá ako sa zdá, zanikla príchodom Maďarov, bitkou pri Bratislave, roku 907.

Maďari

Maďari však na naše územie dorážali už prv, od roku 901, ale asi nie s veľkým úspechom, lebo maďarskí kronikári zapisujú, že maďarskí vojvodcovia Zuard a Kaduša narazili na slovanské hradištia vo Várade. /Asi Dolný Várad/.

Zároveň s Maďarmi sem vnikly aj ich príbuzné kmene Pečemegovia a Kumáni. Predošlých stopy nachádzame na Požitaví a druhých priamo v Zlatých Moravciach.

Po tomto čase sú dejiny nášho okolia pripojené k dejinám Uhorska.

2. Doba historická

Tekov

Na strednom Pohroní a Požitaví vytvoril sa už v predhistorických dobách systém hradísk, pozostávajúci z Tekova, Sv. Beňadíka, Hrušova, Topoľčianok, Čierneho hradu na Zlatne, Gýmeša, vrábeľského, verešvárskeho a váradskeho zemného hradu a konečne Levíc. Tento systém uzatváral v sebe regionálny celok Tekov, ktorý sa neskôr stal základom Tekovskej župy.

Meno

Zlaté Moravce boli prvý raz spomínané roku 1075.v listine uhorského kráľa Gejzu, pod menom „ Maurod ” . Toto listinou založil menovaný kráľ benediktínske opátstvo v Sv. Beňadíku. Meno Maurod, či Maroth, spomína sa po niekoľko storočí na všetkých listinách bez prívlastku „ Zlaté ” . Svedčí o tom ešte súpis dvorov, povinných platiť dane Turkom roku 1564, kde je obec spomínaná ako „ Maroth, sub Turcis imperio. ”

Pôvod názvu Moravce, bolo by možno odvodzovať od rodiny Moravetz – Moravec, s ktorým mal neskorší majiteľ obce, Juraj Paluška, spor o nejaké pozemky. Je však možné aj to, že na územie obce prisiahovali sa za Veľkomoravskej ríše, teda v IX. až X. storočí Moravania. Táto skutočnosť by však nijako neosvetlila názov Maurod, či Maroth.

Prídavné meno „Zlaté“ vzniklo asi z neskorších snáh, dobývať tu zlato. Nie je vylúčené, lebo je tu obec Zlatno, v Jedlových Kostolanoch dobývalo sa už v roku 1537 zlato na miestnej osade Bresov, ďalej je známe, že žitavský piesok obsahuje nepatrné procento zlata.

Župa

Župné zriadenie v Uhorsku vzniklo v druhej polovici XIII. storočia. Sídлом župy stal sa Tekov, kde bol hrad a kde boli všetky župné úrady.

Župnú samosprávu vytvorili si väčšinou šľachtici, majitelia hradov a zemepáni obcí, ktorí boli na kráľovi veľmi málo závislí. Mali súdne a hrdelné právo nad svojimi poddanými, ktorí ako živý ľudský materiál prináležal k ich majetkom. Jednotlivé sídla zemepánov boli väčšinou opevnené a ich obranu prevádzali poddaní. Čím mal zemepán, či pán hradu viac poddaných, tým bol mocnejší a tým viac práv si privlastnil. Potom už na ňom záležalo, ako si svoje majetky zveľadí, hoci násilím. A násilie vládlo právom silnejšieho, ako sa to často vyskytlo aj v dejinách nášho okresu.

Samospráva župy

V samospráve župy Tekovskej tak ako aj na celom území Uhorska boli zastúpení len šľachtici a zemani, kým župani, podžupani a ostatní úradníci boli z nich najmocnejší. Malý poddaný ľud nemal žiadnych práv.

Šľachticov a zemepánov potom potvrdzoval v ich majetkoch a hradoch, kráľ, ktorý jednotlivým svojim verným prívržencom darovával také územie, aké si oni podľa kráľovského úsudku zaslúžili. Títo zemepáni, samozrejme, že boli prívržencami kráľa, teda väčšinou Maďari, alebo pomaďarčení nemaďari. Keď sa Slovák stal šľachticom, stal sa samozrejme aj Maďarom, hoci by on sám maďarsky nebol vedel. Národné povedomie v tomto veku bolo pojmom skoro neznámym nielen u poddaných, ale aj u panujúcich, lebo písomných jazykov vlastných nebolo. Písomnou a úradnou rečou bola reč cirkevná, teda latinčina.

Panstvá sa menily často. Kráľ za zásluhu daroval cirkevným úradom, alebo svojim prívržencom hoci aj niekoľko obcí. Toto však nevynímalo, že by v tej obci nemohol byť už v tom čase aj iný majiteľ, takže v niektorej obci boli dvaja aj traja majitelia. Títo majitelia mohli potom medzi sebou svoje majetky meniť, alebo z voľnej ruky odpredať.

Ako prechádzaly jednotlivé obce z ruky do ruky, nech dosvedčia tieto príklady:

Forgáchovci

Zlaté Moravce sú v XIV. storočí majetkom rodiny Forgáchovcov, ktorá je majiteľom Gýmeša. Zároveň sa tu však spomína akýsi Moravetz a konečne aj rodina Paluškovcov, ktorá tu bola do XVIII. storočia, kedy vymretím prešiel majetok na rodinu Migazzi.

Sv. Beňadík

Kláštor v Sv. Beňadíku mal pri svojom založení roku 1075 v majetku tieto obce nášho okresu: Kňažice, Kozárovce, Opatovce, Nemce, Tesáry, Volkovce a Žikavu – Lovce.

Do XV. storočia prešli do rúk baňadického opátstva celkom, alebo čiastočne ešte tieto obce: Čaradice, Machulince, Nemčiňany, Obyce, Rohožnica, Slepčany a Vozokany.

Ale keď Lavrinec z Hrušova kúpil roku 1502 Hrušov, náležal k nemu tieto obce: Jedľové Kostolany, Kňažice, Hostovce, Obyce, Skýcov a Žikava.

Pri súpise dvorov roku 1564 mali v našom okrese len tieto obce menších samostatných majiteľov: Beladice, Veľké Slažany, Malé Vozokany, Mlyňany, Vieska a Neverice. Tekovská župa mala päť okresov a tri kráľovské mestá, z ktorých pozostávala župná správa.

Matej Čák

Moc – županov - šľachticov najlepšie odzrkadluje Matej Čák, ktorý bol nekorunovaným kráľom v kráľovstve. Bol bohatý a silný a začiatkom XIV. storočia prechádza do jeho majetku skoro celé Slovenské územie Uhorska.

Roku 1311. zaujal Tekov, ustanovil nových majiteľov na hrady Hrušov, Levice, Gýmeš a toto územie zostalo v jeho majetku až do jeho smrti roku 1321, kedy zas prešlo na uhorského kráľa.

Farnosť

V XIII. storočí je spomínaný v Zlatých Moravciach aj kostol a v XIV. fara. V tomto čase boli už cirkevné pomery v okrese čiastočne usporiadané, nie však na dlho, lebo v XV. storočí prišla reformácia*, ktorá náležite vyvrátila náboženské pomery v okrese. Podrobnosti nie sú celkom známe, ale vieme, že väčšina katolíckych kostolov prešla vplyvom udalostí na protestantov**.

* môže byť myslená česká reformácia – husitská – reformácia nemecká – Lutherova šíri sa najmä cez banské mestá ale až po r. 1520!

**meno protestant užíva sa až po r. 1529.

Už roku 1431 prechádzali našim územím husitskí Sirotci, ktorí dobyli hrady, vydrancovali mestá a dediny a župné sídlo Tekov vypálili.

Roku 1435 tu boli zas husitské vojská, ktoré medzi inými vypálili Sv. Beňadík.

Husiti

O päť rokov neskôr, roku 1440. obsadili husitské vojská pod vedením Jána Jiskru z Brandýsa Tekovskú župu a vydrancovali sídelné mesto Tekov.

Roku 1465 sa tu objavujú husitskí Žobráci, pod vedením Jána Švehlu. Obsadili hrad Tekov a odtiaľto držali okolie.

Skoro tridsaťročný pobyt českých husitov v tunajšom okrese v nemalej miere podporoval reformáciu, pred ktorou patrne ušli aj niektorí zemaní. Poddaný ľud, rečove príbuzný husitom, ľahko podľahol ich vplyvu, odohnal svojich kňazov a prijal novú náboženskú nauku.

Ani reformácia, ba ani protireformácia nešla však bez obetí hmotných a morálnych. Obyvateľstvo trpelo jednou aj druhou reformou. Kým sa všetky sily obyvateľstva vybíjaly v náboženských treniciach, z juhu hlási sa nové nebezpečenstvo, Turci.

Turci

Ako mračno kobyliiek vtrhli roku 1530 pod vedením pašov Amurata a Mehemeta Uzrefta do Tekovskej župy a dňa 5. októbra vydrancovali a podpálili Zlaté Moravce. Turecké vojská tadiaľto len prechádzaly, ale kadiaľ prešli, zanechávaly za sebou žiaľ a plač, lebo ničili statky, páliť a koho nezabili, vzali do otroctva. Blahoslavený bol ten, kto mohol svoj holý život zachrániť v okolitých lesoch, kam sa až Turci nepúšťali.

Roku 1543 padol do moci Turkov Ostrihom. Tu sa Turci už trvalo usadili a vytvorili si aj správu územia, ktoré rozdelili do oblastí, sandžakov. Do ostrihomského sandžaku pripadla celá južná časť župy, až po Vráble.

Nebezpečenstvo bolo teraz už blízko a nešťastie prichádzalo často.

Roku 1556 vtrhli Turci znovu so silným vojskom do Tekova a zbývajúcej časti župy, vypálili 24 obce a odviekli 3000 obyvateľov do zajatia.

Lahko bolo Turkom zabíjať a páliť, keď sa im na území župy nemal kto postaviť na odpor. Šľachtici väčšinou putekali, alebo sa poschovávali a malý poddaný ľud nemal práva ani nato, aby chránil svoj holý život.

Roku 1573 prišlo na Zlaté Moravce znovu božie dopustenie. Vtrhli sem Turci a mesto vypálili. Trpely však aj okolité obce, najmä Žikava, Ladice, Rohožnica a Nemčiňany, Chrást'any, Beladice a Slažany. Aj tieto obce boli väčšinou vydrancované a vypálené.

Obrazy na našich dedinách boli žalostné. Väčšina okresu podliehala už Turkovi, ktorý vymáhal dane. Roku 1564 bol prevedený súpis dvorov, ktoré mali platiť daň Turkovi. Ako vyzerali naše obce, najlepšie ukazuje tabuľka:

Súpis dvorov

Kňažice – vyľudnené,
Opatovce – vyľudnené,
Obyce – 3 ½,
Machulince – 2 ½,
Topolčianky – 9,
Mankovce – 4,
Žikava – 4 ½,
Lovce – 3,
Host'ovce – 5,
Velčice – 8,
Sv. Martin – 2,
Malé Slažany – vyľudnené,
Ladice – 12,
Beladice – 5,
Slepčany – 9,
Tesáry – vyľudnené,

Choča – 4,
Moravce – 14,
Čaradice – 5,
Chyzerovce – 3,
Vieska – vyľudnená,
Nová Ves – vyľudnená,
Nemce – 10 ½,
Závada – 1,
Volkovce – 2 ½,
V. Vozokany – 2,
Kozárovce – 5,
Nemčiňany – 3,
Rohožnica – 2,
Malé Vozokany – 2,
Mlyňany – 1,
Neverice – 2.

Treba ľutovať, že tabuľka neudáva počet duší v jednotlivých obciach, vtedy by bol soznam úplnejší. Poddaný sa však nepovažovali za duše a preto sa súpis robil len podľa dvorov. Čo sa týka vyľudnenia niektorých obcí, toto muselo byť len dočasné, lebo ďalšie roky dokazujú, že ľudia v týchto obciach bývali, ale patrne len pred Turkom utiekli do hôr.

Mor

Nešťastie však nechodí nikdy samo. Jedno nasleduje druhé a každú vojnu mor a hlad. Podľa zápisov vznikol roku 1577 mor, ktorý na území župy vzal veľa obetí. A potom už morové roky pokračujú. Smutné sú číslie 1577, 1645, 1665, 1680, 1700, 1709, 1710, 1714 atd.

Okolo 1600, bola už celá župa v tureckej moci. Turci tu síce neboli trvalo usídlení, len so svojich hradov vymáhali dane a poplatky, ale ich nájazdy nemali konca.

Župa v tomto čase niekoľko ráz nasbierala vojsko proti Turkom, ale bez väčšieho výsledku.

Prvý župný snem v Zlatých Moravciach bol roku 1610. Rozhárané pomery najlepšie ukazovali, že sa už nenašiel ani kandidát na županstvo. Prítomní sa usniesli, že koho navrhnú za župana a ten funkciu neprijme, zaplatí ako pokutu 100 zlatých. Preľakaní a rozoštvaní zemani radšej zaplatili pokutu, ale funkciu neprijali. Konečne sa našiel človek, ktorý ju vzal, ale toho z funkcie oslobodila ani nie do roka dobrotivá smrť.

Protireformácia

Protireformáciu viedli hlavne jezuiti, ktorí boli usadení asi v Leviciach. Protestantské náboženstvá vyznávala asi väčšina okresu, lebo župný snem dňa 20. februára 1619 zaoberal sa aj s nimi. Po smrti Mateja kráľa boli vymenovaní Juraj z Pograníc a Juraj Sokol z Levíc. Bolo im však nariadené, aby dotiaľ neodovzdali svoje hlasy na nového kráľa, kým tento neprislúbil dodržanie podmienok viedenského mieru a vyhnanie jezuitov z krajiny.

Roku 1631 boli Turci zas v Tekove. V máji vzali 4 deti z Topoľčianok. V novembri zničili na okolí vrábeľskom a vrábeľského hradu, ktorý odolal, 8 obcí a potom sa dali na sever. Z Chyzeroviec vzali 36 ľudí a odohnali všetok dobytok. Vyrabovali Volkovce, z Machuliniec vzali 192 a z Novej Vsi 412 kusov dobytku. Z Machuliniec vzali do zajatia 60 ľudí, kým z Novej Vsi len 14.

Dňa 7. septembra roku 1634 bol župný snem v Topoľčiankach, na ktorom vyhlásili tureckých zemepánov jednotlivých obcí. Zemepánom a majiteľom Zlatých Moraviec bol Omer aga z Ostrihomu, ktorý okrem toho vlastnil aj Kňažice.

Niektoré hrady boli však nedobytné a obsadené posádkou, vernou kráľovi. Medzi tieto hrady patrily aj Nové Zámky, ktoré boli obsadené dosť veľkou posádkou.

Keď sa Turci, za velenia pašu Mustafu, vydali roku 1652 rabovať do Tekova, pustil sa za nimi popri Žitave kapitán novozámockého hradu Adam Forgách. Turkov bolo asi 4300, kým Forgáchových len asi 1260. Turci boli v okolí Zlatých Moraviec, keď sa dozvedeli príchodu Forgáchovho. Hneď sa vrátili, ale Forgách im ustúpil z cesty a pri Veľkých Vozokanoch si vytvoril vozové hradby po husitskom spôsobe. Turci prišli dňa 26. augusta 1652 do Tesár, kde zanechali svojich zajatcov a korisť a pustili sa do boja s Forgáchovými. Ten deň sa boj neskončil. Mohutná presila tureckého vojska nemohla preraziť vozovú hradbu. Pokračovalo sa ráno druhého dňa, kedy Forgáchovi vojaci vyrazili z vozového tábora. Ich nápor bol taký prudký, že sa Turci dali úprkom utekať. Boj sa skončil a na bojovom poli zostalo 800 pobitých Turkov a 72 kresťanov.

Zpomedzi Turkov padli Omer beg z Budína, jeho syn, Mustafa aga, ostrihomský beg Ali, Osman aga, Husein aga a iný. Aj z Forgáchovej strany padlo niekoľko známych šľachticov. Na mieste boja je dnes postavený bronzový pamätník, lev. Po tomto boji bolo položené Tekova zúfale. Župný snem už nemohol zasedať na územie župy, robil to kde v Bojniciach, kde v Nitrianskom Rudne, dokonca aj v Bánovciach.

Ešte roku 1663 prišiel nápor na Tekov, ale cisár už zbieral vojsko k náležitej porážke Turkov. Dňa 12. marca 1664 zasedal župný snem v Diviakoch, kde bolo oznámené, že na pomoc župy prichádza mocné vojsko generála Des Souchesa. Vojsko aj prišlo, 28. apríla dobylo Nitru a hneď sa vybralo smerom na Levice. Do cesty mu prišlo turecké vojsko o sile 40.000 osôb. Generál sa snažil ustúpiť vedľa Hrona a podarilo sa mu to až po Žarnovicu, kde ho Turci prenasledovali. So svojim vojskom, ktoré malo asi 11.000 osôb, pustil sa do boja, porazil Turkov a hnal ich na juh. Dobil Levice a nechal opraviť tamojší hrad, kde našiel hojnosť olova a prachu.

Na odplatu porážky vystrojil v júli toho istého roku ostrihomský paša Ali, vojsko o sile asi 25. – 30.000 duší. Generál de Suches nasbieral vojska a za pomoci niekoľko plukov dal sa do boja. Boj odohrával sa 19. júla 1664 medzi Čajkovom, Rybníkom a Tlmačmi. Tu bol Turek porazený na hlavu a jeho vojská bez hlavy utekaly smerom na Ostrihom.

Župný snem, ktorý zasedal 21. septembra v Bojniciach, rozhodol sa zbierať vojsko do boja proti Turkom, ale prišiel neskoro, lebo zatiaľ bol medzi cisárom a Turkami uzavretý mier vo Vašvári. Týmto mierom, ako sa zdá, prestaly nájazdy Turkov na naše územie a ukončila sa smutná kapitola tohto vidieka.

Kuruci

Aj vojny kurucké mali na našom území svoj ohlas. Keď odbojné kniežatá začaly boj proti cisárovi, tekovská župa samozrejme pripojila sa k nim. Roku 1678 prišiel sem s väčším vojskom Imrich Tököly a v októbri dobyl Levice. V tomto čase sa župa pretrhla na tri časti. Banské mestá spolu s Levicami patrily Tökölmu, juh až po Vráble Turkovi, kdežto zlatomoravecký a oslánsky okres zostal verný cisárovi.

Roku 1703. začal František Rákóczy odboj proti Rakúsku. Aj v tomto odboji hral Tekov svoju úlohu, lebo počas svojho pobytu v Tekove býval v Topolčiankach. Tu ho zastihla zpráva o porážke jeho vojsk pri Trnave, a ešte horšia pri Trenčíne.

Po kuruckých vojnách nastáva väčší kľud, bolo možno venovať sa niektorým reformám.

Aby sa mohli vyrúbiť dane, nariadil cisár roku 1715 súpis poddaných a domácností. Ani toto nebol presný súpis, no to už možno približne odhadnúť počet obyvateľov župy na 50.000.

Zemani daní neplatili, ale len poddaní. Základom daní v stredoveku boli domy poddaných, či brány /porta/. Keď cez bránu domu prešiel voz naložený obilím, či senom, dom podliehal daní, bol samostatnou daňovou jednotkou.

Po roku 1609 jeden poddaný dvor a 12 želiarskych domov počítalo sa za jednu daňovú jednotku.

Roku 1647 začína nový daňový kľúč. Tu za daňovú jednotku rátajú sa títo poddaní:

1. Majiteľ 6 – 8 volov je samostatný daňovník,
2. štyria majitelia, ktorí majú po páre volov, počítajú sa za jedného daňovníka, ďalej,
3. osem poddaných bez volov,
4. šesťnásť želiarov

Počas kuruckých bojov, prešli niektoré majetky v župe na vojvodu kurucov, Beresényiho.

Po zlomení kuruckých vojvodcov, ich majetky boli zhabané pre cisára. Gýmešské pántstvo nadobudol podľa toho Beresényi a keď mu toto bolo zhabané, odkúpil jednu jeho časť Juraj Paluška, za 50.000 zlatých. Týmto sa odtrhly Zlaté Moravce od gýmešského panstva a stali sa samostatným panstvom. Stalo sa to okolo 1714.

Roku 1714. nechala župa postaviť na pamiatku moru, ktorý tu riadil pred niekoľkými rokmi, v Svätom Beňadíku, na vršku nad kláštorom, kaplnku.

Sídlo župy

Roku 1735 sa župné stavy rozhodly, že zakúpia potrebnú budovu, pre stále sídlo župy. Ako vieme, toto bolo v Tekove, ale Tekov čím diaľ tým viac pustnul, tak od začiatku XVI. storočia nemala župa stáleho sídla. Teraz sa naskytla príležitosť zakúpiť hotový dom v Zlatých Moravciach, od rodiny Paluškovcov, za 6.000 zlatých. Tak sa aj stalo. Župný dom v pôvodnom svojom prevedení stojí aj podnes. Pôvodnú budovu tvorí front na námestie a oblúková časť do poštovej ulice. Zadný trakt bol pristavený neskôr.

Zo starých zápisov z levického archívu dozvedáme sa o cenách potravných článkov z tejto doby. Roku 1739. stála holba starého vína 5 denárov.

1740. stál okov vína 2 – 3 zlatky.

1742. merica ovsa stála 80 denárov,
merica žita 2 zlaté 25 denárov.

1739. cena dvoch chlebov bola 20 denárov,

1745. cena jedného chleba 15 denárov.

1747. pár čižiem stál 2 zlaté 50 denárov.

1744. stála siaha sena 12 zlatých,

1754. to isté množstvo 30 – 32 zlatých.

1744. stál funt tabaku 25 denárov.

Cigáni

Roku 1782 sa veľmi rozmnožili v župe cigánske zbojnícke bandy. Župa niekoľko ich členov nechala pochytať a vyniesla nad nimi rozsudok, za ktorý dostal tekovský župan od samotného cisára Jozefa II. výtku. Rozsudok bol tento: 17 žien, ktoré varily zbojníkom, bolo popravených, dvaja mužovia boli rozštvrtení, traja natiahnutí do kôla a zbytok /nevie sa koľko/, obesený.

Rokoch 1784 – 85 bol na rozkaz cisára Jozefa II. prvý raz v dejinách prevedený súpis duší. Okres Topoľčianky, do ktorého patrila aj naša obec, mal 19.279 obyvateľov.

V týchto rokoch bola za úradnú reč v župách zavedená na priamy cisárov rozkaz nemčina. Na tunajšom území bola spisovnou rečou latinčina a pomocnou maďarčina. Niet nikde stopy, že by sa bola používala aj slovenčina. No, župné stavy sa proti používaniu nemčiny ako úradného jazyka vzoprely a podaním sa obrátili priamo na cisársku kanceláriu, aby svoje nariadenie odvolala. Ani toto podanie nezostalo bez ozveny. Cisár napísal županovi, aby si v svojom úrade spravil náležitý poriadok.

Župan umrel a poriadok už nemal kto urobiť, lebo v roku 1785 zrušil cisár župnú samosprávu a celú krajinu rozdelil na 10 oblastí. Tekovská župa patrila k nitrianskej oblasti. Nový cisársky oblastný komisár, ktorého na území župy neprijali vrelo, zrušil Zlaté Moravce ako župné sídlo a za nové sídlo určil Levice. Od roku 1787 sa tedy preniesla župa do Levíc.

Cisár Jozef zaviedol okrem už spomínaných, aj iné reformy, ktoré na území župy neboli nijako prijaté s nadšením. Medzi inými prišlo nariadenie z roku 1788, podľa ktorého má tá kresťanská cirkev, ktorá nemá v tej ktorej obci vlastného chrámu, používať chrám druhej cirkve. Táto snaha v celej župe stroskotala a vyvolala rozhorčenie, takže bolo treba obávať sa otvoreného povstania.

Hlad

Roku 1788 bola veľmi slabá úroda. Od poddaných vymáhali obilie, ktoré títo nemohli nijako odovzdať. To bolo príčinou, že sa poddaní začali búriť a len smrť cisára zamedzila ďalší nepriaznivý vývoj udalostí, ktoré mohli zapríčiniť otvorené povstanie. Samozrejme, že po smrti cisára boli znovu zavedené poriadky také, aké boli pred jeho panovaním. Tak už 6. júna 1790 bolo sídlo župy znovu prenesené do Zlatých Moraviec.

Bude treba však, aby sme si všímali aj postavenie poddaných, lebo títo boli na území celej župy väčšinou Slováci. Snahy Jozefa II. o zavedenie reforiem, uvoľnily čiastočne sväzky poddaných a dali tušiť, že nie je ďaleko čas, kedy sa podaný stane tiež človekom medzi ľuďmi.

Tak roku 1786 vznikli v Leviciach nepokoje, pri ktorých poddaní odmietli prácu pre svojich pánov. Bolo to na vtedajšiu dobu neslýchaná vec a vyvolala v celej krajine rozhorčenie zemanov: Podľa kronikára bolo treba nesvedomitého štváča nájsť a náležite potrestať. Kto vie, kto bol tým štváčom, isté je, že chytili akéhosi chudáka, ktorého na námestí v Leviciach vypáleným znakom poznamenali na čelo a potom ho dosúdili na galeje.

Ako už bolo spomínané, roku 1788 nebolo úrody a predsa sa vymáhalo obilie pre vojsko, ktoré bojovalo proti Turkom. V župe vypukol hlad. Nebolo potraviny, ani práce. Mnohí poddaní zanechali svoje bydliská a išli hľadať prácu inam. Podľa súčasného kronikára sa po župe potulovaly tlupy robotníkov, niektoré ozbrojené kosami, ktoré na území župy zbíjali. V nitrianskej župe vzniklo doslovné povstanie, ktoré muselo privolané vojsko likvidovať.

Roku 1790 nachádzame už nového majiteľa Zlatých Moraviec, je to gróf Krištof Migazzi.

Rodina Migazzi

Koniec XVIII. a začiatok XIX. storočia prechádza v živote nášho mesta a župy v znamení francúzskej revolúcie, zakladania vojenských sborov, dodávania mužstva, ktoré sa verbovalo a podporovalo vojska peniazmi a obilím. Reformy, ktoré začal uplatňovať Jozef II., hoci niektoré zanikli, predsa niektoré zostali, najmä čo sa týka zvýšenia daní a snahy o znemčenie administratívy a zrušenie samosprávy. Župa je v tejto veci nekompromisne opozičná.

Cholera

Roku 1831 prišla od východu cholera, ktorá sa veľmi rýchlo rozširovala. Behom júna postavili vojenský kordon od Liptova popri Hrone až k Leviciam a k Dunaju, ale nebolo to nič platné, lebo behom mesiaca júla dostala sa choroba na celé územie župy, kde vzala veľa obetí.

Zrušenie poddanstva

Udalosti roku 1848 zrušili poddanstvo. Malý otrocký človek si voľnejšie vydýchol, ale zrušenie poddanstva prevedené bolo len na papieri, v skutočnosti nie, lebo fakt zrušenia poddanstva nezmenil nič na pozemkovom majetku, takže pôda vo väčšine zostala v rukách statkárov. Bolo im síce odňaté právo voľne nakladať s poddanými ale prešlo veľa času, kým sa to skutočne dodržiavalo.

Spolu s rušením poddanstva bola zrušená aj župná samospráva na základe stanovského zriadenia a do župnej správy mali sa dostať zástupcovia, volení ľuďom. Ani toto neznamenalo pre ľud nič, lebo volebné právo mali len daňovníci, tamtí nemali ničoho. Ľud pozostával z bezzemkov. Zo stanoviska národného sa nič nezmenilo, lebo menšina maďarskej šľachty viedla tak, ako doteraz a slovenská väčšina žiadnych práv nemala.

V dôsledku marcových udalostí roku 1848, okres sa pripojil k maďarským povstalcov. Verbovaním získalo sa na území župy 1068 dobrovoľníkov. Títo dobrovoľníci predbežne nemali žiadnych zbraní, boli vyzbrojení len kosami a len neskôr dostali asi 100 pušiek. Ich veliteľmi boli župní úradníci a do boja dostali sa až 28. októbra 1848, keď boli vyslaní do trenčianskej župy, aby zastavili postup cisárskeho generála Simunicha, ktorý s 5000 ozbrojencami a 12 delami prichádzal dolu Váhom. Tekovčania postavili sa medzi dedinami Kostolná a Zarieč. Sotva cisárske vojsko vystrelilo tu zo svojich kanónov, Tekovčania sa rozutekali, takže ich ťažko bolo aj posťahovať a generál Simunich mohol nerušene pokračovať na Trnavu.

Ešte raz sa museli však stretnúť naši dobrovoľníci so Simunichovou armádou a to v okolí Smoleníc. Tu ich stihol však ten istý osud, ako pri Trenčíne.

Slovenské hnutie za slobodu bolo v okrese nemilosrdne likvidované. Ako je to patrné zo starých zápiskov, takéto hnutie v okrese bolo, ale žiadneho kladného výsledku nemalo. Na okolí Zlatých Moraviec ani nebolo zvláštnějších udalostí v rokoch 1848 – 49, až na bitku vo Veľkých Šarluhách, kde sa Maďarom dňa 19. apríla 1849 podarilo poraziť cisárske vojská. Padlo tu na 2.700 ľudí.

Revolúcii v Maďarsku učinily koniec cisárske ruské vojská, ktoré vtrhly svojmu spojencovi cisárovi na pomoc, porazily a odzbrojily povstalcov a vrátili sa nazad do Ruska. V Zlatých Moravciach ako sa zdá, Rusi neboli.

Dňa 10. septembra 1848 prišiel už do Zlatých Moraviec nový cisársky župný komisár, ktorý nechal vysbierať všetky košutovské bankovky a všetky zbrane.

Nasledujúce desaťročia uplynuli v pasívnej rezistencii šľachticov oproti cisárskym a nádejach Slovákov, že nový cisár uzná práva Slovákov na národný život. Roku 1867 prišlo medzi cisárom Maďarmi vyrovnanie a pre Slovákov sklamanie, lebo cisár sľúbil, ale nedodržel. Porazení stali sa víťazmi.

Po vyrovnaní prišla aj zvýšená maďarizácia. Zavádzala sa všade úradná reč maďarská a utlačovala sa slovenčina. V týchto časoch najcharakteristickejší je počet novín, ktorý prichádzal na územie župy. Bolo to 158 maďarských, 37 nemeckých, 9 slovenských a 9 cudzozemských.

Neúroda

Rok 1862 bol veľmi suchý. Nasledujúca zima bola celkom mierna, ale dňa 4. júna prišli také mrazy, že všetko, čo bolo na poliach, zamrzlo. Leto bolo zas veľmi suché a neurodilo sa ani

zemiakov, ani ovocia. Najväčší hlad vypukol v južných okresoch, kým v horských okresoch bola bieda miernejšia. Zemani chceli na zmiernenie hladu zaviesť sbierku, ale úrady ju nepovily.

V dňoch 21. až 24. mája 1866 prišli zas veľmi tuhé mrazy, ktoré zničily aj zasiat obilie. Prišiel zas hlad. Župa žiadala od vlády pomoc vo výške 25.000 meríc žita. Aby sa bieda aspoň trochu miernila kým príde vládna pomoc, kontrolovali v každej domácnosti zásoby múky, určili predpisy pre mlynárov, zakázali žobranie a veľmi prísne zakázali predávať liehové nápoje na úver.

Roku 1871 bol v Zlatých Moravciach založený sedriálny súd.

Mzdy

V tom istom roku boli určené aj platy žatvárskech robotníkov. Pre okres Topolčianky dostala dvojica žencov pri kosení a mlatbe 12. časť obilia, na štyri týždne mericu chlebovej múky, z polovice ražnú, z polovice jačmennú, 2 funty syra, 2 funty soli, ½ funta masla, ½ funta slaniny, 6 funtov mäsa a 1½ merice bielej múky. Pre tých robotníkov, ktorí len mlátili, náležalo za každých 100 meríc obilia 3 merice a 28 grajciarov.

Roku 1872 založil sa v Zlatých Moravciach berný úrad.

Roku 1872 odhlasovala župa, že postaví vnútorný dvorný trakt župného domu. Stavbu prevádzal staviteľ Štefan Ryšánek, za obnos 11.311 zlatých a 90 grajciarov.

Roku 1873 bola neúroda, takže nasledujúca zima priniesla hlad. Najhoršie to bolo potom na jar 1874, kedy prišla cholera. Župa urobila potrebné opatrenie tým, že rozdelila medzi postihnutými 4495 zlatých a 65 grajciarov a zadovážila úver na osivo do výšky 25.000 zlatých.

Súdnictvo

Zrušením poddanstva roku 1848 bolo zrušené aj trestanie palicou a všetky neľudské telesné tresty. Mocní zemani však tento spôsob trestu nemohli zabudnúť. Nesmeli sa biť, nuž pán župan vynašiel nový spôsob trestania malého človeka. Na všetkých okresných úradoch župy boli postavené kliecky, do ktorých zatvárali vyšetrovaných občanov. Kliecky boli tak malé, že sa v nich postaviť nedalo, trestaný musel v klietke sedieť, alebo kvočať. Konečne si tohto zločinu proti ľudskosti všimol aj uhorský snem, ktorý nariadil roku 1874 vyšetrovanie a odstránenie klietok. V spojitosti s touto aférou vzdal sa miesta vtedajší župan, moravecký zemepán, gróf Viliam Migazzi.

Janko Král'

Do Zlatých Moraviec prišiel koncom päťdesiatych rokov minulého storočia slovenský básnik, Janko Král' a prežil tu skoro 16 strastiplných rokov v strádaní a odstrkovaní. Narodil sa dňa 24. apríla 1822 v Liptovskom Sv. Mikuláši. Študoval v Kežmarku a v Bratislave, odkiaľ sa na ďalšie štúdiá odobral do Pešti. Tu skončil právo. Ako advokátsky koncipient venoval sa literatúre a písal básne novou spisovnou rečou. V rokoch 1846 – 48 pustil sa na cesty s priateľom Michalom Mlynárčekom, jeden čas sa sdržal na dolnozemskej Pálavke u učiteľa Ľudovíta Roboniho a odtiaľ pokračoval ďalej. Takto sa dostal vraj až do Besarábie.

Revolučný rok 1848 zastihol Janka Kráľa v Honte, kde usilovne povzbudzoval tamojší ľud proti Maďarom. Pritom ho chytili a odviezli do Pešti, kde mal byť obesený. Zachránil ho bán Jelačič, ktorý napísal Košuthovej vláde, že obesí každého zajatého Maďara, keď sa Jankovi Kráľovi niečo stane.

Po roku 1849 bol nejaký čas slúžnym v Kláštore pod Znievom a od roku 1858 (oprava ceruzkou 1862) pôsobil na sédrii v Zlatých Moravciach, ako sirotsky asesor.

Po rakúsko – uhorskom vyrovnaní bol ako pánslav zo služby prepustený. Mal päťčlennú rodinu a preto sa mu žilo biedne. Najprv bol advokátskym koncipientom u advokáta Emila

Büttnera, potom otvoril vlastnú advokátsku kanceláriu. Ani tak mu však nešlo dobre a len smrť ho oslobodila z biedy. Umrel dňa 23. mája 1876 na týfus, v dome č. 9 v terajšej ulici Janka Kráľa. Tento dom bol neskôr označený pamätnou doskou.

Jeho životné dielo študovali a popísali Dr. Jaroslav Vlček a Dr. Štefan Krčméry.

Medzi súčasníkmi Janka Kráľa stopoval po jeho pamiatkach bývalý riaditeľ gymnázia Dr. František Skovajsa. Robil to na popud prezidenta Masaryka a Dr. Alice Masarykovej.

Podľa jeho zpráv bol Janko Kráľ strednej postavy, červený v tvári, veselý, fajčil dlhú fajku. Bol dobrým človekom, dobrým pravotárom a rád si vypil. Jeho žena bola chudá, vysoká, mala štyri deti: Anastáziu, Janka, Milana a Mladena. Tieto chodily ešte do slovenskej ľudovej školy. Najstaršia Anastázia sa vydala za maliara Edmunda Kacianiho do Pešti, kde roku 1925 ešte žila. O osudoch troch synov básnikových sa nepodarilo nič zistiť.

Bola snaha nájsť básnikov hrob a jeho pozostatky preniesť na národný cintorín do Turčianskeho Sv. Martina. Hľadalo sa pod dozorom univerzitného profesora Dr. Jindricha Matiegku z Prahy, ale nenašla sa po ňom ani stopa.

Neskôr roku 1940 previedli novú exhumáciu a vtedy vraj pozostatky našli. S veľkou slávou odviezli tieto pozostatky do Turčianskeho Sv. Martina a pochovali na národnom cintoríne.

Jeho literárne dielo bolo skromné. Básnil v rokoch 1844 – 48, neskôr sa odčušal. No jeho básne boli cenné a recitujú sa ešte dnes.

Zdravotné obvody

Roku 1877 boli založené prvé zdravotné obvody. Do zlatomoraveckého zdravotného obvodu patrily dve obce. Plat obvodného lekára bol určený na 300 zlatých a cestovné na 100 zlatých ročne.

Roku 1879 prišla zas neúroda a s ňou spojený hlad. Vláda poukázala na zmiernenie hladu pre župu 6.000 zlatých a jednotlivé obce dostaly úver na zadováženie osiva vo výške 28.000 zlatých. V spojení s hladom rozšíril sa medzi ľudom v nevidanej miere alkoholizmus. Samotný župný výbor rokoval o tejto veci, utvoril si komisiu, ktorá mala učiniť vhodné opatrenia, ale komisia nič neučinila. Nechala veci tak, ako bežaly.

Roku 1883 boli založené okresné sudy a s tým zároveň zmenily sa aj okresné sídla. Týmto rokom stávajú sa okresným sídlom Zlaté Moravce.

Roku 1888 bol v Zlatých Moravciach založený dobrovoľný hasičský zbor.

Trachom

Roku 1887. prišiel na územie župy jeden pluk jazdectva z Galície a medzi väčšinou jeho mužstvo bolo rozšírená doteraz neznáma očná choroba. Župné úrady učinili opatrenia, aby sa choroba zistila, lebo sa prenášala už na civilné obyvateľstvo. Vojenský lekári, za účinnosti civilných lekárov a nemocníc určili potom v chorobe trachom, ktorý bol takto prvý raz zavlečený na územie župy.

Železnice

Dňa 7. septembra 1894 bola odovzdaná verejnosti železnica Nové Zámky – Zlaté Moravce a dňa 20. novembra 1895 úsek - Zlaté Moravce – Topoľčianky.

Telefón

Roku 1893 bol v Zlatých Moravciach postavený prvý telefon, medzi Malými Kosmálovcami a Zlatými Moravcami, ktorý spájal byt župana s jeho úradom. Táto linka časom zanikla a len roku 1902 dostali Zlaté Moravce trvalú štátnu linku telefonu.

Škola

Roku 1898 vystavila sa v Zlatých Moravciach budova pre ľudovú školu. Mala 8 učební, štyri pre školu dievčenskú, štyri pre školu chlapčenskú a jeden riaditeľský byt. Pozemok na školu darovala obec, kým stavba previedla sa nákladom štátu.

Obchod, remeslá a živnosti

Zlaté Moravce, ako obchodné stredisko, známe je už od roku 1720, kedy dostaly patent na výročné trhy a na trhy týždenné. Obchod sa však náležite rozvinul len vtedy, keď boli vystavené železnice Nové Zámky – Topoľčianky a Zlaté Moravce – Kozárovce. Je len samozrejmé, že už ten fakt, že bolo mesto župným a neskôr okresným sídlom, že tu boli založené župné a okresné úrady, ktoré musel vidiecky ľud navštevovať, pozdvihly obchodný význam mesta.

Zároveň s finančnými a súdnymi úradmi boli založené v Zlatých Moravciach aj peňažné ústavy, ktoré patria k vývoju obchodného života.

Tak Tekovská ľudová banka bola založená roku 1891. so základným kapitálom 600.000 korún. Filiálky mala v Leviciach, vo Veľkých Šarluhách a vo Vrábľoch.

Zlatomoravecká sporiteľňa bola založená ešte roku 1872 s kmeňovým kapitálom 400.000 korún. Filiálky mala v Želiezovciach a vo Vrábľoch.

Remeslá boli v Zlatých Moravciach a na okolí rozšírené už v najstarších časoch. Boli to najmä tkáči, súkeníci, halenári, čižmári, ševci, kožušníci, krajčíri a iní.

Prvý cech založili na okolí mesta so sídlom v Zlatých Moravciach mlynári a to už roku 1550. Čižmári a ševci založili si cech roku 1618.

Krajčíri a kožušníci utvorili spoločný cech roku 1717.

Roku 1730 bol uznaný spoločný cech kolárov, kováčov a zámočníkov.

Okrem remesiel kvitol v okrese aj priemysel a Zlaté Moravce si z neho vzaly tiež svoj podiel. Už v stredoveku nachádzame papierne v Čaradiciach, Obyciach a Prílepoch, sklárne v Čaradiciach, Obyciach, v Jedľových Kostolanoch, na Skýcove a vo Veľčiciach.

V Zlatých Moravciach boli na riekach pily skoro pri každom mlyne. V XIX. storočí tu bol cukrovar, ktorý však skoro zanikol. Veľkostatok tu mal tehelňu, ktorá vyrábala škridlicu, tehly a hlinené kachle.

Obec samotná mala pivovar, ktorý bol zrušený okolo roku 1877, kedy na jeho miesto prišla ľudová škola.

Obec však mala aj pálenicu a šafár k tomu určený predával pálené jednotlivým hostincom. Samotná obec bola majiteľom dvoch hostincov, ktoré sa každý rok prenajímaly.

Mýtné právo mal v obci veľkostatkár, teda grófsky rod Migazzi. Toto mýtné právo prešlo na obec až koncom XIX storočia.

Prvé váhy podľa kilogramovej sústavy prišli do Zlatých Moraviec roku 1873, kedy sa 7. júna usnieslo obecné vedenie, že pre vzore iných miest zakúpi tiež decimálky. Do užívania tieto váhy sotva prišli hneď, lebo roku 1877 podal richtár Štefan Rakovský návrh predstavenstvu obce, aby sa na námestí postavila búda, kde by sa váha uschovávala. Zároveň boli ustanovené aj podmienky používania váhy. Za odváženie jedného centa obilia mali sa zaplatiť dva grajciare. Kto by bol falošne vážil, mal byť pokutovaný do výšky dvoch zlatých.

Dňa 15. apríla roku 1877 bolo rozhodnuté založiť obecný bitúnok a ľadovňu pre mäsiarov.

Porážkové poplatky boli:

Dospelý dobytok 25 grajciarov,

teľa 5 - „ -

ovca 2 grajciare

Roku 1890 doniesol si veľkostatkár Migazzi z Durínska v Nemecku farbiarov keramiky, ktorí hlavne pre jeho súkromnú potrebu vyrábali zlatenú majoliku, ďalej porcelán a keramiky. Majster Emil Bradsch sa neskôr osamostatnil a vyrábala túto keramiky v dvoch peciach.

Roku 1895 boli založené mohutnejšie Petö závody, na rozlohe 10 uhorských jutár pozemku. Továreň pôvodne predávala drevený a hlinený stavebný materiál a stála v katastri obce Machulince. Z hlinených polotovarov predávala tehly, škridlicu, drenážne trubice a hlinené kachle. Tento materiál rozpredala hlavne na okolí.

Z drevených polotovarov popri palivovom dreve vyrábalo sa stavebné drevo, tvrdé a mäkké rezivo, rezivo debnárske a kefárske a pod.

Tento tovar vyvážal sa aj za hranice.

Výkonnosť závodov bola 2 mil. škridlíc, 1000 kachlí, 800.000 tehli, 500.000 kusov drenážnych trubíc a 5.000 m³ dreva ročne.

O cukrovare, ktorý bol založený na sever od mesta, nemožno zistiť, či vôbec pracoval. Isté je, že jeho miesto zaujala už v rokoch 1898 továreň na koberce, ktorá tiež nemala dlhého trvania. Začiatkom tohto storočia prevzaly celý objekt závody Petö, ktoré si tu vybudovaly mohutný stavebný priemysel.

Školstvo v Zlatých Moravciach

Pôvod zlatomoraveckého školstva zaniká v dávnej minulosti. Podľa starých obecných písomností by sa dalo predpokladať, že už v XV. storočí bola tu škola.

Učiteľom starých škôl býval väčšinou organista, žiakmi deti bohatších rodičov, ktoré si mohli zaplatiť školné, ktoré činilo asi 1 zlatku.

Vyučovanie dialo sa v rodnom jazyku, ale záležalo aj od toho, či bol učiteľ Maďar, či Slovák. Do školy dochádzali väčšinou chlapci, kým výchove dievčat sa nevenovala pozornosť ani v lepších rodinách.

Až do roku 1865 bola v Zlatých Moravciach len jediná trieda v starej obecnej budove, kde si pri starom pivovare, ktorá bola až do roku 1873 v ubohom stave, lebo obecné predstavenstvo sa chystalo po celé desaťročia budovu opraviť a až v roku 1873. tak učinilo.

29. decembra 1864 rozhodlo sa obecné predstavenstvo založiť pri ľudovej škole druhú triedu. Učiteľovi tejto triedy zaistila obec 300 zlatých platu v hotovosti ročne. Tento obnos mali hradiť rodičia školopovinných detí, po 5 zlatých. Keby sa obnos nevybral, zbytok mala hradiť obec.

Roku 1878. bola pri ľudovej škole založená opakovacia škola. Mali na nej vyučovať vtedajší učitelia, Krstl Jozef, organista a Karol Štribík, učiteľ.

Jozef Krstl prevzal vyučovanie s podmienkou, že mu obec povolí vystaviť na východnej časti obecného dvora, kde bola škola, z dosák provizórnu maštal'.

Karol Štribík, prevzal vyučovanie za podmienok, že mu obec odpustí bytné v obecnom dome, ktorý obýval.

Roku 1883 spomína sa škola ako rím. kat. konfesiónálna. Konfesiónálny ráz dostala asi vplyvom jágerského arcibiskupa Samassu, ktorý bol tunajším rodákom a ktorý ju podporoval dotáciami.

Rím. kat. ľudovú školu prevzal roku 1898 uhorský štát, ktorý ju zmenil na štátnu a vystavil pre ňu na Bernolákovej ulici budovu, ktorá pozostávala z 8 tried, 2 kabinetov a školníckeho bytu.

Učňovská škola bola pri ľudovej škole založená v roku 1879. Detskú opatrovňu založili s príspevkom topoľčianskeho panstva roku 1884.

Základom štátnej meštianskej školy v Zlatých Moravciach bola vyššia škola dievčenská, založená 1. septembra 1887. Škola mala ráz konfesiónálny a jej riaditeľom bol tunajší dekan.

Roku 1892 bola táto škola zmenená na štátom podporovanú meštianskú školu dievčenskú. Spočiatku bol miestny dekan riaditeľom tejto školy. Dňom 1. septembra 1902 bola táto škola poštátnená.

V roku 1900 bola tu však aj obecná meštianska škola chlapčenská, ktorá bola neskôr zmenená na nižší gymnázium štátneho rázu.

Rím. kat. cirkev v Zlatých Moravciach

Rozšírenie kresťanstva v Tekove stalo sa pravde podobne začiatkom tohto storočia, vplyvom dvoch veľmi významných bášť kresťanstva a to kláštora v Svätom Beňadiku a biskupstva v Nitre.

Prvotný kostol v Zlatých Moravciach založený bol už asi v XIII. storočí, lebo roku 1332 spomína sa už aj rím. kat. fara.

Pôvodný kostol bol asi vybudovaný kumánskymi kresťanskými šľachticmi – Nobiles christiani cumani de Maroth. Bol na mieste, kde je dnes námestie a kde stoja tri kamenné kríže. Jeho sanktuárium bolo štvorhranné, dĺžka lode bola 8 m, šírka 5,7 m.

Zlatomoraveckí záujemci previedli na miestach, kde bol kostol, roku 1889 vykopávky, kedy odokryli ešte zachovalé základy. Na ľavo od miesta, kde stával hlavný oltár, našla sa hrobka so zachovalou kistrou neznámeho muža.

Aj neskôr, pri stavbách domov a pri dláždení mesta bolo nájdených hojne ľudských kostí, čo nasvedčuje tomu, že pri kostole bol aj cintorín.

Reformácia prebiehala v našom meste rušne. Kostol s farou bol užívaný protestantov asi od roku 1590, od roku 1681, kedy ho katolícka cirkev prevzala znovu.

Terajší katolícky kostol postavený bol v roku 1785, ale v roku 1823 bol prestavený do terajšej podoby.

Stará fara stála pri kostole, na mieste, kde je správna budova Štátnej nemocnice. Vedľa, kde je správna budova Štátnej nemocnice. Vedľa, kde stojí teraz kaplnka nemocnice, stál zemiansky dom Lipovnických, z ktorého pochádzali dvaja uhorskí kňazi učenci.

Najstaršie sochy v Zlatých Moravciach boli:

Socha Sv. Floriána oproti Národnej škole, zničená bombardovaním roku 1945, ktorá pochádzala asi zo XII. storočia.

Socha Sv. Jána Nepomuckého v parčíku medzi vodami z XVIII. storočia.

Socha Sv. Alojza pri kostole, z XVIII. storočia.

Tri kríže na námestí z XIX. storočia.

Kalvária v Zlatých Moravciach vybudovaná bola roku 1898.

Ev. a. v. cirkev v Zlatých Moravciach

Zlaté Moravce ako evanjelická cirkevná obec spomínané sú roku 1637 – 39, kedy evanjelickí farári podávajú sťažnosť k uhorskému snemu, že im bol odohnaný kňaz a že sú v svojich náboženských úkonoch rušení. K tejto sťažnosti pripojilo sa 10 obcí, medzi nimi aj Topoľčianky. (V Tekove roku 1593 spomína sa už viac než 50 farností, medzi ktoré patrily aj Zlaté Moravce. Na tomto mieste mala neobyčajných vplyv protireformácia v rokoch 1670 – 80, kedy väčšina farností zanikla.)

Roku 1681 spolu 23 farnosťami sťažovala si cirkevná obec Zlaté Moravce, uhorskému snemu, že im boli odňaté kostoly, školy a fary.

Uhorský snem povolil miesto odňatých kostolov založiť nové, takzvané artikulárne farnosti, medzi ktoré patrily aj Dolné Slazany. Tam boli potom pripojené aj Zlaté Moravce.

Do 1708 táto cirkevná obec kňaza nemala, a až roku 1730 vlastným nákladom Mikuláša Diossy bola tu vystavená dočasná modlitebna a fara.

Roku 1740 boli tu vystavené chrám, škola a fara.

Roku 1825 vyhorely všetky cirkevné budovy, ale pomocou veriacich boli znovu vybudované. Oheň sa opakoval roku 1835, kedy bol kostol obnovený spolu s farou, ale škola sa tu už nespomína.

Roku 1855. zanikol kostol a bohoslužby vykonávali sa v súkromných domácnostiach až do roku 1861, kedy bol vystavený terajší kostol.

Nová škola bola vystavená roku 1872, ktorá však 1893. zanikla.

Roku 1900 spomína sa, že má cirkevná obec 165 farníkov, roztrúsených po 65 obciach. Fara bola neskôr azda z komunikačných dôvodov preložená do okresného sídla, Zlatých Moraviec. Cirkevné matriky založené boli roku 1748.

Zdravotné pomery

Župná nemocnica v Zlatých Moravciach vznikla rozhodnutím župného výboru v Zlatých Moravciach zo dňa 23. júna 1863, podľa ktorého mala sa na území župy zaviesť sbierka na založenie a udržiavanie nemocnice. Hneď bol zvolený aj príslušný výbor, ktorého povinnosťou bolo spojiť sa s predstavenstvom švajčiarskeho radu sestier Svätého Kríža, ktoré by prevzali opateru chorých.

Sbierka bola prevedená a ňou vytvorená základina sa tak zveľadila, že 16. novembra 1863 bola nemocnica otvorená v Chyzerovciach, v dome, ktorý patril župnej samospráve. Na liečenie prijala nová nemocnica ešte v tom roku 6, roku 1864. už 12 a roku 1866 až 130 chorých.

Miesto v Chyzerovciach však nevyhovovalo a preto sa zakúpil roku 1873 v Zlatých Moravciach rodinný dom Lipovnických, za 700 zlatých. Sem bola potom nemocnica prenesená.

Ráz verejnosti obdržala dňa 1. januára 1875.

Keďže v dome Lipovnických nebolo dostatok miesta, bolo treba pomýšľať na postavenie nového pavilonu. Projektoval a odovzdal ho budapeštiansky staviteľ Kolbenheyer, roku 1886. Behom času zakúpil sa aj oproti stojaci súkromný objekt, takže konečný stav začiatkom tohto storočia bol: 3 samostatné pavilony s 55 posteliami, okrem toho na oddelení chytľavých chorôb 10 postelí. Ročný priemer vykazoval na 400 chorých.

Chorých ošetrovalo a stravovalo päť radových sestier, hlavným lekárom bol neb. Dr. Benedikt Lányi.

Podľa starých zápiskov bol mor na okolí Zlatých Moraviec v rokoch 1577, 1645, 1680, 1700, 1709 – 10 a 1715.

Cholera bola v rokoch 1783, 1831, 1855, 1866, 1868 a 1872. Zdravotný obvod lekárskej nemocnice založený bol v Zlatých Moravciach roku 1877. Plat obvodného lekára určený bol na 300 zlatých, cestovné na 100 zlatých ročne.

Trachom vyskytol sa na území župy prvý raz roku 1887. Zavliekol ho rakúsky jazdecký pluk, ktorý sem bol preložený z Galície.

Poloha, podnebie, obyvateľstvo

Zlaté Moravce ležia medzi 48° a 49° severnej šírky, 18° a 19° východnej dĺžky. Ich nadmorská výška je pri kaštieli 196 m.

Ležia na križovatke niekoľkých ciest, čo zvyšuje ich cudzinecký ruch. Hlavné cesty sú Nitra – Gymeš – Zlaté Moravce – Sv. Beňadík, s prípojom na pohronskú hradskú, ďalej Levice – Nemčianky – Zlaté Moravce – Topoľčianky – Skýcov, s prípojom na Bošany, či Veľké Uherce, v nitrianskej doline. Ďalšou cestou je spojka Zlaté Moravce – Vráble, Zlaté Moravce – Jedlové Kostolany a Zlaté Moravce – Hostovce.

Z obce vedie 7 výpadových ciest. Obec tvorí aj železničnú križovatku, nakoľko tu prebieha trať Nové Zámky – Topoľčianky, vystavená v rokoch 1894 – 1895, ďalej trať Zlaté Moravce – Kozárovce, dokončená v roku 1912 a úsek Zbehy – Zlaté Moravce, od roku 1938.

Podnebie obce je rovinné, suchozemské, ktoré sa vyznačuje horúcim a väčšinou suchým letom, kedy teplomer dosahuje v tóni až 37°C a priemernou zimou, s najväčším výkyvom -32°C. Jar tu býva krátka, s rýchlym prechodom do horúceho leta, kým jeseň dlhá, ktorá sa často bez väčších mrazov pretiahne až do decembra.

Najviac nezamračených dní v roku má mesiac august, kým najviac zamračených mesiac december.

Priemerné množstvo ročných zrážok činí 646 mm.

Priemerný počet búrkových dní je 23. Z tohto počtu najviac búrok pripadá na mesiac jún, a to v päťročnom priemere 6.

Prevládajúce vetry sú severozápadné, ktoré prinášajú krátke, ale studené dažde.

Najviac zrážok s teplým vetrom prichádza od juhozápadu.

Obyvateľstvo v Zlatých Moravciach je v prevážnej väčšine slovenské.

Maďarizácia začiatkom tohto storočia v nemalej miere prispela k tomu, že mestečko malo ráz vidieckeho maďarského mesta na pohľad s väčšinou maďarskou. Pomadžarčili sa rodiny úradnícke a rodiny živnostníkov. Slovenský jazyk ako obcovaciu reč podržaly si najmä rodiny roľníkov a robotníkov a len vidieckemu obyvateľstvu možno ďakovať, že sa slovenčina v meste udržovala.

Počet obyvateľov so slovenskou väčšinou roku 1800, bol 1397.

Roku 1900, bol 2786.

Každým desaťročím obyvateľstvo stúpa, počet Slovákov však klesá.

Počet obyvateľov roku 1910 je 3227,

1920 je 3394,

1930 je 3536,

1940 je 4358.

Plocha obce meria 1116, ha. Počet domov roku 1940 je 784.

Podľa zamestnania obyvateľstva majú v Zlatých Moravciach prevahu živnostníci, po nich nasledujú robotníci, verejní zamestnanci, úradníci a konečne roľníci.

Pôvodné staré kroje Zlatých Moraviec by bolo ťažko rekonštruovať, lebo obec ležala na rozhraní rozličných krojových typov a ako okresné mestečko, prvé stratily kroj. Patrne však patrily do skupiny Chyzerovce – Svätý Martin, kde sa nosil kroj rázu rovinného.

Mužovia: Sviatočný oblek čierny, nohavice do čižiem, s tmavým páskovým vyšívaním, hladký kratší kabát, vesta s čiernymi, u mladých bielymi porcelánovými ozdobnými gombíkmi. Klobúk čierny, s farebnou stuhou. V zime biely vyšívaný krátky kožuch, alebo dlhá biela vyšívaná halena a prehodená, často so zatvorenými rukávmi.

Robotný deň v lete pantofle, široké konopné gate, pod kolená a široká vyšívaná košela, vpredu s vyšívanými žinkami.

Kroj žien menil sa podľa ročného času a cirkevných sviatkov, ako aj veku žien.

Slobodné maly vlasy vpletené do vrkoče a tieto otočené na hlave. V zime nosily hodvábné ozdobné ručníky. Na krku maly zrkadlivé granátky, biele rukávce s krajkami, shrnuté na nadloktí, kvietkovaný lajblík, širokú sukňu do polovice lýtok, podloženú škrobenými sukňami a vyšívanú zásteru. Cez lajblík, okolo záhlavia prepásal sa v chladnom počasí turecký ručník, ktorý sa vzadu zaviazal v uzol. Obuv: čierne čižmy s tvrdými sárkami. V zime nosil sa tesný tmavý kabát.

Mladá nevesta v ohláškach nosila do kostola partu, z farebných a kvietkovaných stúh.

Vydaté ženy maly na hlave čepec ozdobený výšivkami, či zrkadlivými granátkami. Kabát, tmavý lajblík a tmavú sukňu, často farebný brokát.

XX. storočie

Začiatok tohto storočia vyznačuje sa v našej obci zvýšenou maďarizáciou a národnou letargiou Slovákov. Možno právom povedať, že roky 1900 až 1918 sú čiernymi rokmi nášho veku, kedy sa v prospech nášho ľudu nedialo tu nič, ba zdá sa zvýšená činnosť v prospech veľkostatkárov a Maďarov.

Na prelome storočia bol obraz obce asi tento:

Námestie s kostolom, vľavo kaštieľ a záhrada, až po zájazdny hostinec, na prahu ulice Janka Kráľa. V pravo obecna budova, obecny dom, dom Tekovskej banky, dom obchodníka Samassu, súd a župný dom.

Ulica Janka Kráľa bola ulicou roľníkov. Hviezdoslavova ulica siahala po terajšiu Vodnú ulicu a bola tiež po väčšine obývaná roľníkmi. Bernolákova ulica, predtým Súkenická ulica, siahala po ľudovú školu a mlyn a obývali ju väčšinou remeselníci. V Poštovej a Malej uličke bývali po väčšine robotníci. Len neskôr začala sa budovať Štefánikova, Štúrova a Chyzerovská cesta.

Veľkostatkár bol majiteľom kaštiela, parku, pozemku až po Chyzerovce a rozsiahleho hospodárskeho dvora, za parkom, medzi mlynským náhomom a Žitavou. Roku 1904 – 5, vystavila obec na Beňadíckej ceste novú poschodovú budovu pre finančné úrady.

Roku 1906 zakúpila továreň na stavebný materiál firmy Petö v Machulinciach, nehnuteľnosti bývalej Haaszovej továrne na koberce v katastri obce Zlaté Moravce, vykúpila aj okolité pozemky a preniesla výrobu sem, na Topoľčiansku cestu.

Roku 1911 vystavená bola na rohu tunajšej Bernolákovej a Štefánikovej ulice budova pre dievčenskú meštiansku školu. Stavala ju firma Albert Petö v Zlatých Moravciach.

Roku 1912 bola odovzdaná vicinálna železnica verejnosti, medzi stanicami Zlaté Moravce a Kozárovce. Táto železnica mala miestny ráz a mala slúžiť k povzneseniu Petözavodov, ktorých majiteľ na jej vybudovanie prispel značným obnosom.

V roku 1913 bolo založené nižšie gymnázium, ktoré tu malo napomáhať maďarizácii.

V roku 1914 vypukla prvá svetová vojna, ktorá si vyžiadala veľa obetí aj z radov tunajšieho obyvateľstva. Tunajší mužovia slúžili u plukov v Nitre, v Nových Zámkoch, Komárne a Ostrihome a bojovali na všetkých frontoch. Že ich veľa padlo, je samozrejme bohužiaľ, počet padlých z roku 1914 – 18 nie je štatisticky podchytený.

Na úkor tunajšieho obyvateľstva boli v tunajšej nemocnici umiestnení zranení vojaci, z ktorých mnohí spia večný sen na miestnom cintoríne.

Roku 1918 javia sa prvé záblesky nádejí na slobodu a samostatnosť. Rakúskouhorská monarchia bola vojnou vyčerpaná, kázeň medzi vojskom sa uvoľňovala a blížil sa nezvratný koniec. Tento koniec len urýchlili vojaci, ktorí sa po páde cárskeho režimu v Rusku, vrátili domov. Rozsievali nové myšlienky, vyvolávali v radoch vojska nekázeň a rozvrat.

Režimu verní úradníci, dôstojníci a žandári hľadeli udržať, čo sa udržať dalo, no vôľa ľudu a sila bojujúcich západných mocností konečne dopomohly k zrúteniu sa zla a svit nového života. Koncom októbra 1918 vyhlásená bola

Československá republika.